

- ZOLTÁN ANDRÁS 1978. Az orosz szavak és tulajdonnevek magyar átírásának vázlatos története 1954-ig. *Studia Russica* 1: 59–72.
- ZOLTÁN, ANDRÁS 1993. Wpływ języka rosyjskiego na język węgierski w latach 1944–1991. In: STANISŁAW GAJDA red., *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej: materiały konferencji z 23–25 IX 1992 r.* WSP, Opole. 149–151.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. Szókészlet-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelv-történet.* Osiris Kiadó, Budapest. 618–631.

The history of a Sovietism: *kolkhoz* and its derivatives

The effects of foreign languages on various languages are quite diverse. Undoubtedly, this is also true for the Hungarian language. In addition to the highly prestigious international languages of each historical period (Latin, German, Russian, English), Hungarian was also significantly influenced by the languages of neighboring peoples. In this sense, the influence of the Russian language on Hungarian can be considered to be twofold, because in addition to its role as a world language, for several decades it was in a neighborhood relationship, and from 1944–45 to 1989 it was in a very intensive relationship with the Hungarian language. In this paper, we try to present the names of collective farms (*kolkhozes*) created on the Soviet model and the names of jobs people performed there, as well as the diversity of the names.

Keywords: Hungarian language, Russian language, language connections, foreign language effects, Sovietism, collective farm.

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

S Z E M L E

Nyelvrokonságunk enciklopédiája

MATICSÁK SÁNDOR, A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 590 oldal

Kezdetben volt a „Nagy Zsirai”, ZSIRAI MIKLÓS még 1937-ben megjelent Finnugor rokonságunk című könyve, amely minden akkor tudható információt tartalmazott az uráli népekről és a finnugor tudományok történetéről (ZSIRAI 1937). Hiánypótló jellegét felismerve ZAICZ GÁBOR 1994-ben faksimile kiadában újra megjelentette (ZSIRAI 1937/1994), kiegészítve az első megjelenés óta eltelt közel hat évtizedben bekövetkezett változások adataival. („Nagy Zsirai”-nak pedig azért nevezték, mert ERDŐDI JÓZSEF jóvoltából az 1960-as években megjelent az ún. „Kis Zsirai”, amely egyetemi jegyzetként röviden összefoglalta a „Nagy Zsirai” alapján a finnugor népekről szóló legfontosabb tudnivalókat [ERDŐDI 1967].)

Az utóbbi egy-két évtizedben azonban már nemcsak a régi és az új Zsiraiból tájékozódhatott az érdeklődő és a szakember nyelvrokonaink helyzetéről. Legyen elég csak a CSEPREGI MÁRTA által összeállított Finnugor kalauz című tanulmánykötetre (CSEPREGI 1998) vagy a NANOVSZKY GYÖRGY szerkesztette Nyelvrokonaink kötetre (NANOVSZKY 2000), vagy az e sorok szerzője által írt Nyelvvel hal a nemzet című monográfiára (PUSZTAY 2006) gondolni.

Az itt felsorolt munkák elsősorban nem a nyelvrokonságról szólnak, hanem azt – helyesen – eldöntöttnek véelve a nyelvrokon népeket mutatják be: történelmüket, szellemi és anyagi kultúrájukat, illetve jövőbeli kilátásaikat.

Mivel a nyelvrokonság kérdése tekintetében a társadalom megosztott, s folyamatosan jelen vannak a finnugor nyelvrokonságot elvető, s helyette más, vágyálmokon és fantazmagóriákon alapuló nézetek, célszerű időről időre a nyelvrokonságról is szólni és a tudománytalan nézetek cáfolatát adni. A már említett ZSIRAI MIKLÓS még 1943-ban írt tanulmányt a magyar nyelvvel kapcsolatos tudománytalan rokonítási kísérletekről (ZSIRAI 1943). Az 1960-as évektől több cikk is megjelent elsősorban az akkortájt dúló sumér–magyar rokonításról, 1977-ben jelent meg e sorok szerzőjének könyve erről a kérdéskörrel (PUSZTAY 1977), amelyben a legfontosabb tudománytalan nézetek bemutatása és cáfolata mellett a nyelvrokonítás módszeréről is szó esett, bemutatva anyanyelvünk finnugor nyelvtani és szókészleti elemeit. S mindezt a meggyőzés és nem a ledorongolás szándékával. (Az akkor leginkább népszerű sumér–magyar nyelvrokonságot – néhány szakember sommás elutasító véleménye helyett – egy sumér nyelvtannal és annak a magyar és más finnugor nyelvekkel való összehasonlításával cáfoltam.) Az utóbbi évtizedben örvedetesen gyarapodott azon művek száma, amelyek a nagyközönség tájékoztatása céljából tárgyalják a nyelvrokonság kérdését. Elsőnek a HONTI LÁSZLÓ főszerkesztette A nyelvrokonságról (HONTI főszerk. 2010), illetve az általa írt Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak című könyv (HONTI 2012) látott napvilágot. Ezekben a finnugor rokonságot elutasítókat komoly, néha nagyon durva támadásban részesítik, de nem járnak jobban a kanonizált tudástól eltérő véleményt képviselő finnugristák sem. Ez utóbbiak tevékenységét azoké között emlegetik, akik a magyarokat a Szíriuszról származtatják. Nem biztos, hogy ez a szerencsés és meggyőző megoldás. CSÚCS SÁNDOR Miért finnugor nyelv a magyar? (CSÚCS 2019) című könyvében összefoglalja mindazokat a nyelvészeti érveket, amelyek a magyar nyelv finnugor voltát igazolják. A Nap Kiadó javaslatára e sorok szerzője a fentebb már említett „ugor–török háború”-s könyvet kiegészítette egy, az utóbbi időben egyre erősebben tért hódító török–magyar rokonságról szóló fejezettel, illetve ahol szükségesnek látszott, például a tudománytörténeti fejezetet, az első kiadás óta született újabb eredmények ismertetésével (PUSZTAY 2020).

Szinte napra pontosan ugyanakkor látott napvilágot MATICSÁK SÁNDOR A magyar nyelv eredete és rokonsága című, itt ismertetendő monumentális monográfiája, amely mindent tartalmaz, amit nyelvrokonainkról, valamint a nyelvrokonságról tudni kell – általában és a magyar nyelvet illetően konkrétan. Erre garancia a rendkívül gazdag bibliográfia (517–568) is.

A könyv az Előszót követően nyolc fejezetre tagolódik, amit különböző mutatók (nyelvek, helyek, emberek, névmutató, nyelvészeti alapfogalmak, irodalomjegyzék, rövidítésjegyzék, ábrák és térképek jegyzéke) követnek (473–590).

Nagyon szimpatikus s egyben a célközönséget is jelzi az ajánlás: középiskolai magyartanárának (Lengyelné dr. Tóth Évának) ajánlja a könyvet a hálás tanítvány. Szép és

ritka gesztus. Az elsődleges célközönség tudniillik elsősorban a középiskolai tanárok, továbbá a magyar és történelem szakos egyetemisták, valamint a nyelvünk és népünk eredete iránt érdeklődő „nagyközönség” (10). A szerző a nyelvrokonságot – és hangsúlyozottan nem a néprokonságot – mutatja be.

Az ismertetéshez elegendő volna az egyes fejezetek és azok alpontjainak felsorolása, hogy kiderüljön, milyen szerteágazó kérdéskört tárgyal a szerző, ám már ez is meghaladná egy ismertetés terjedelmét. Mégis, legalább a fejezetcímeket hadd soroljam fel: 1. A magyar nyelv helye a világ nyelvei között (13–28); 2. Nép és nyelv nem azonos (29–58); 3. A magyar nyelv rokonításának objektív és szubjektív problémái (59–74); 4. Nem finnugor teóriák a magyar nyelv eredetére (75–158); 5. Uráli (finnugor és szamojéd) népek és nyelvek (159–327); 6. A nyelvrokonság bizonyítékai (329–430); 7. Őshazaelméletek (431–462); 8. A finnugor nyelvtudomány rövid története (463–472).

Az 1. fejezetben a világ nyelveiről, ezen belül a magyar helyéről kapunk áttekintést. A beszélők száma alapján megállapítható, hogy a magyar nyelv a közepes méretű nyelvek csoportjába tartozik. Ugyanitt olvashatunk a nyelvek tipológiai és eredet szerinti rokonságáról, azaz a nyelvtípusokról és a nyelvcsaládokról. Helyes a megállapítás, hogy a kétféle rokonság nem feltétlenül függ össze egymással.

A 2. fejezet a magyar nép és a magyar nyelv eredetével kapcsolatban a közhiedelemben elterjedt nézet – miszerint a nép- és a nyelvrokonság szorosan összefügg egymással – cáfolatát adja több nemzetközi példát idézve: nép és nyelv nem azonos. Emellett szó esik a nyelvészet és a régészet, a nyelvészet és a genetika kapcsolatáról, részletesen kitérve az utóbbi években nagy szakmai vitákat kiváltó kutatási eredményekre.

A 3. fejezetben előbb az indoeurópai nyelvcsaládon belül a latin és újlatin, a szláv és a germán nyelvekből vett példán (a Miatyánk első mondata) mutatja be a nyelvek közelségét, majd néhány finnugor nyelv példáján utóbbiak egymástól való távolságát. Szerzőnk megmagyarázza, hogy a kölcsönös érthetőség, illetve nem-érthetőség a közös őstől (alapnyelvtől) való eltávolodás idejétől függ, valamint hogy nem-érthetőség esetén nyelvészeti eszközökkel kimutatható a közös eredet. Bár már ebben a fejezetben is foglalkozik a nyelvrokonság szempontjából fontos úgynevezett alapszókinccs elemeivel, az összehasonlítás hangtani módszerével és a nyelvtani rendszer fontosságával, de részletesen majd a könyv 6. fejezetét szenteli a nyelvrokonság kérdésének. A nyelvrokonítás nyelven kívüli mozgatórugói közt tárgyalja a más nyelvek esetében is felbukkanó „régí dicsőség” iránti vágyat/igényt, s néhány olyan „legendát”, amelyeknek – elterjedtségük ellenére – sehol nincs nyoma (Habsburg-összeesküvés, Trefort „ármánykodása”, kommunizmus, egyéb összeesküvés-elméletek). Ezek a magyarság és a magyar nyelv finnugor rokonságát egyebek között a nemzet gerincének megtörésére akarták felhasználni. Nem egyértelműen pozitív az internet szerepe az ismeretterjesztésben.

A 4., terjedelmes fejezetben a magyar nyelv eredetével kapcsolatos nem finnugor teóriákat mutatja be – Bábeltől napjainkig. Hosszan tárgyalja a hun–magyar rokonítás kérdését, ami „a középkor óta mélyen beivódott a magyar nemzettudatba” (91). A rokonítás legfőbb akadálya, hogy a hun nyelvről nincsenek adatok, így nincs mivel összehasonlítani a magyart. A hun kérdést követően olvashatunk a szkíta (szittyia), a héber és a török rokonításról, ez utóbbin belül az urál-altaji rokonság kérdéséről. Mivel az utóbbi években megerősödött a török rokonság eszméje, MATICSÁK SÁNDOR az oszmán-törökből idéz a nyelvrokonság szempontjából fontos nyelvi elemeket (számneveket, személyes névmá-

sokat, testrészneveket, főnév- és igeragokat), és ezek alapján nem lehet török–magyar nyelvrokonságról beszélni. (A bevezetőben említett Még mindig ugor–török háború című könyvemben részletes fejezet foglalkozik a törökségi nyelvek és a magyar összehasonlításával – az alapszókinccs és a nyelvtan részletes vizsgálata alapján, és semmilyen, a nyelvrokonság szempontjából érdemi hasonlóság nem mutatható ki.) Az egyéb nyelvhasználati kísérletek között részletesen tárgyalja a magyar–sumér rokonítást, rövidebben az angolt, az egyiptomit, az etruszkit, a görögöt, a japánt, a keltát, a kínait, a latint, a magart (ez egy Nepál hegyei közt élő nép, illetve annak nyelve), a németet. Hosszan tárgyalja a magyar mint ősnyelv kérdését, kitérve az ősmagyar hangszimbolikára és a gyöknyelvészetre. Nem maradhat ki, természetesen, a Jézus magyar voltáról szóló fantazmagória sem. A fejezetet a rovásírás kérdéskörének részletes taglalása zárja.

A könyv legterjedelmesebb, 5. fejezete az uráli (finnugor és szamojéd) népeket és nyelveket mutatja be. Az egyes nyelvcsoportokat és a hozzájuk tartozó nyelveket és népeket azonos szerkezetben tárgyalja (a név eredete, rövid történelem, a nyelv rövid leírása és rövid szövegmutatvány, az írásbeliség kialakulása és korszakai). A fejezet részletes bemutatása helyett csak néhány érdekes és talán kevésbé ismert tény, jelenséget, eseményt emelek ki.

A finneket és a finn nyelvet bemutató pontban kitér a meänkieli és a kvén nyelvre is. Előbbi 2000 óta hivatalos nemzeti kisebbségi nyelv Svédországban, utóbbi 1998-ban nemzeti kisebbségi nyelvi, 2005-ben kisebbségi nyelvi státuszt kapott.

Az észti fejezetben bemutatja a szetukat (2011-ben Észtországban 12 és fél ezren, Oroszországban 2010-ben 214-en voltak) és a vöruiakat.

A karjalaiak ismertetésekor kitér a nyírfakéregre írt írástörödékekre, amelyek a balti finn nyelvek legrégebbi írásos emlékei. A leghosszabb szöveg három soros, a 13. század közepéről származik. Nehezen értelmezhető, van, aki karjalai nyelvűnek tartja, más vélemény szerint a balti finn ág egyes nyelvekre osztódása előtti nyelvi állapotot tükrözi.

Általánosságban megállapítható, hogy a finnen és az észten kívül valamennyi balti finn nyelv erősen veszélyeztetett helyzetben van, egyes kedvező jelenségek ellenére (pl. a mintegy hatezres vepsze közösségnél létrejött a Vepsze Kulturális Egyesület, vannak latin betűs abcéskönyvek, le van fordítva az Újszövetség és több más egyházi szöveg, jelentek meg szótárak, tankönyvek, csírázik a szépirodalom, van, ha csekély mértékben is, sajtó, rádió- és tv-adás; az izsórok már csak 300 főt számlálnak, a vót gyakorlatilag kihalt, hasonlóképpen Lettország egyik őshonos nyelve, a lív is, bár feltámasztására reményt ad a 2018-ban a Lett Egyetemen megalapított Lív nyelvi és kulturális intézet).

A négy országban (Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország) élő lappok jövőjét megkérdőjelezi, hogy az egyes nyelvi változatok között nagyok a különbségek, s egyes csoportjaik létszáma nagyon alacsony (a kildini lappok 350, a koltaiak 20-30 főt számlálnak, az akkaiak pedig már kihalt). A legkedvezőbb helyzetben az északi (vagy norvég) lapp nyelv van, amelyet mintegy 15-20 ezer ember beszél. Ugyanakkor vannak revitalizációs programok, például a kis létszámú inari lapp közösség nyelvének megmentése érdekében is.

A volgai finnugor nyelvek kapcsán MATICSÁK SÁNDOR helyesen jegyzi meg, hogy a *volgai* jelző földrajzi és nem a hagyományos nyelvészeti értelemben használatos, tudniillik a nyelvi tények alapján nem lehet fölteni egykori közös volgai alapnyelvet, amelyből a mordvin és a cseremiszi fejlődött volna ki. Az említett két nyelv mellett a volgaiak közé tartozott a már kihalt muroma és – az egyesek által újabban inkább a balti finnekhez sorolt, már szintén kihalt – merja is.

A mordvin nyelv két változatát, az erzát és a moksát egyazon nyelv két nyelvjárásának tartja, külön nyelvi besorolásuk nem nyelvészeti, sokkal inkább politikai kérdés. (A Mordvin Köztársaságban mindkét változat regionális államnyelvi státusszal bír.) Hasonlóképpen vélekedik a cseremiszről is: a mezei és a hegyi cseremisz egyazon nyelv két változata (nyelvjárása).

A muromák és merják emlékét földrajzi nevek őrzik, valamint a muromák egykori lakóhelyén az oroszok alapította Murom városának neve. A merják földjét Julianus is említi Merovia néven. Egyes vélemények szerint a Moszkva és a Volga folyó neve merja eredetű.

A permi nyelvek csoportjában a komit és az udmurtot tárgyalja, a komi-permják nyelvet a komi nyelv egyik nyelvjárásaként értelmezi (szerintem helyesen, mivel a komitól való elkülönítésük az oroszok által előszeretettel alkalmazott *divide et impera* elv eredménye).

Az obi-ugor (manysi és hanti) nyelvek fennmaradását kérdésessé teszi a beszélők egyre apadó lélekszáma, a nyelvjárás tagoltság, alacsony arányuk a róluk elnevezett terület lakói között, és hagyományos életformájuk elvesztése a kőolaj-kitermelés miatt.

Hasonló sorsra jutnak a szamojéd ág egyelőre még megmaradt nyelvei is. Az enyecsek és a nganaszanok napjai meg vannak számlálva (előbbieket 2010-ben 227 főt számláltak, egyötödük beszélt a nyelvet, utóbbiak létszáma 862 fő volt, egyhatedük beszélt a nyelvet), de nem sokkal biztatóbb szölkupok helyzete sem, a 3650 fős közösség nyelvjárásilag tagolt, s csak egynegyedük beszélt a nyelvet (a nyelvvesztés ütemét mutatja, hogy 2002-ben még 38%-uk, 2010-ben már csak 28%-uk beszélt a szölkup nyelvet – mindez azt bizonyítja, hogy a nyelv hordozója az idős korosztály).

Az 5. fejezet záró alfejezete (Az uráli népek és nyelvek helyzete Oroszországban) mintegy összefoglalja a veszélyeztetett nyelvrokon népek kilátásait. A statisztikai adatok az oroszországi uráli nyelvek legalább felénél a végleges eltűnés képét vetítik elénk. MATICSÁK a nyelvmentés feltételeit is felsorolja: „Pozitív változást az iskolarendszer átalakítása, a valós nyelvi jogok biztosítása, a nyelvi presztízs felemelése, a nyelvi tervezés előtérbe helyezése jelenthetne.” (327). Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezt a célt szolgálta a Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum által javasolt és irányított programja, a Terminologia scholaris, amelynek keretében – közel félszáz oroszországi szakember bevonásával – kidolgozták öt nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) tíz iskolai tantárgy terminológiáját, aminek felhasználásával több iskolában megkezdtek kísérleti jelleggel az évtizedek óta oroszul tanított tantárgyak anyanyelven történő oktatását. Elkészítettem – az oroszországi szakemberek kedvéért oroszul, hogy a további nyelvfejlesztéshez használni tudják – az 50 terminológiai kisszótár elemzését nyelvenként egy-egy vastkos kötetben, illetve németül egy vékonyabb kötetben a projekt eredményeinek összefoglalását.

A 6. fejezet 100 oldalon hozza a nyelvrokonság bizonyítékaiul szolgáló szókészlet és nyelvtan adatait. Ezeket a finnugor nyelvekkel és a magyar nyelv történetével foglalkozó kutatók jól ismerik, bemutatásuktól eltekintek.

A 7. fejezet az ázsiai, Volga-Káma vidéki, a nagy őshaza, a Baltikumtól az Okáig húzódó, az Észak-Urál vidéki, a Dél-Urál vidéki őshazaelméleteket mutatja be. Kitér kritikusan WIIK és társai elméletére, miszerint a finnek lehettek Európa őslakosai. Végül áttekintést ad a magyarság ősi szállásterületeiről (ugor őshaza, Magna Hungaria, Levédia, Etelköz), és a LÁSZLÓ GYULA nevéhez köthető, kettős honfoglalást feltételező elméletéről. Nem esik szó PUSZTAY vitatott ún. tömb-elméletéről, amely magyarázatot próbál adni az uráli alapnyelv kialakulásának folyamatára és az uráli nyelvcsalád nyelvei közötti jelentős

grammatikai eltérésekre. Igaz, ez a magyarázat vitatott voltán túl azért sem képezi az itt ismertetett könyv tárgyát, mert az alapnyelvi kort megelőző időszak feltételezett eseményeire (interetnikus kapcsolatok és azok nyelvi-kulturális következményeire) terjed ki (PUSZTAY 1995, 2011).

A 8. fejezetben a finnugor nyelvtudomány rövid történetéről olvashatunk, ezen belül a finnugor rokonság felfedezéséről, a finnugor népek írásbeliségének kialakulásáról, a történeti-összehasonlító nyelvtudomány első lépéseiről, a finnugrisztika 20. századi aranykoráról, végül a finnugrisztika jelenéről, rövid áttekintést adva a hazai és nemzetközi finnugor tanszékekről.

Mint azt a bevezetőben már említettem, a könyvet hatalmas tudományos apparátus zárja, ami nemcsak a szerző széles körű tájékozottságát igazolja, hanem nagyban elősegíti a kérdés iránt érdeklődő ismeretszerzését is.

A „Nagy Zsirai” után tehát egy „Nagy Maticsákról” beszélhetünk. Annál is inkább, mert meggyőződésem, hogy a könyvnek lesznek „Kis Maticsák” folytatásai is – remélhetőleg a szerző tollából, amelyek célcsoportonként tárgyalják ennek a kitűnő könyvnek egyes témaköreit.

Hivatkozott irodalom

- CSEPREGI MÁRTA szerk. 1998. *Finnugor kalauz*. Panoráma, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 2019. *Miért finnugor nyelv a magyar?* Reguly Társaság – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ERDŐDI JÓZSEF 1967. *Az uráli népek ismertetése. Zsirai Miklós A finnugorság ismertetése című jegyzetének alapján*. Finnugor jegyzet. 13. kiegészített és korszerűsített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2012. *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és nyelvek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ főszerk. 2010. *A nyelvrokonságról. Az török, sumér és egyéb áfium ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NANOVFSZKY GYÖRGY szerk. 2000. *Nyelvrokonaink*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 1977. *Az „ugor-török háború” után*. Magvető Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 1995. *Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung (Beispiel: das Protouralische)*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 43. Harrassowitz, Wiesbaden.
- PUSZTAY JÁNOS 2006. *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban*. A Magyarorsággutató Könyvtára 28. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 2011. *Gyökereink*. Nap Kiadó, Budapest.
- PUSZTAY JÁNOS 2020. *Még mindig ugor-török háború*. Nap Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1937. *Finnugor rokonságunk*. MTA, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1937/1994. *Finnugor rokonságunk*. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja ZAICZ GÁBOR. Trezor Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1943. Őstörténeti csodabogarak. In: LIGETI LAJOS szerk., *A magyarság őstörténete*. Pázmány Péter Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Karának Magyarisztudományi Intézete – Franklin-Társulat, Budapest. 266–289.

PUSZTAY JÁNOS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem